

Тематична рубрика: Теорія і методика виховання
УДК 159.922.73

ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

VITAL VALUES OF TEENAGERS: ESSENCE AND FEATURES

Прищеп С.М.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту

Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

У статті розкривається актуальність розвитку життєвих цінностей учнів підліткового віку та особливості їх недостатнього розвитку. На основі наукових студій розкрито сутність поняття «цінність» та «життєва цінність». Визначена оптимальна класифікація життєвих цінностей учнів підліткового віку, проаналізовано особливості підліткового (середнього шкільного) віку. Також окреслено набуття цінностей на етапі молодшого та старшого підліткового віку. Стверджується, що набуття учнями цінностей впливає на вибір цілей, інтересів і поведінки, в результаті має суттєвий вплив на міжособистісні взаємини підлітків з оточенням, сприяє розвитку почуття відповідальності за виконання доручень.

Ключові слова: цінності, життєві цінності, підлітки, духовність, моральні принципи, активність підлітка.

В статье раскрывается актуальность развития жизненных ценностей учащихся подросткового возраста и особенности их недостаточного развития. На основе научных исследований раскрыта сущность понятия «ценность» и «жизненная ценность». Определена оптимальная классификация жизненных ценностей учащихся подросткового возраста, проанализированы особенности

подросткового (среднего школьного) возраста. Также определены приобретения ценностей на этапе младшего и старшего подросткового возраста. Утверждается, что приобретение учащимися ценностей влияет на выбор целей, интересов и поведения, в результате оказывает существенное влияние на межличностные отношения подростков с окружением, способствует развитию чувства ответственности за выполнение поручений.

Ключевые слова: ценности, жизненные ценности, подростки, духовность, нравственные принципы, активность подростка.

The article reveals the urgency of development of vital values of teenagers and features of their inadequate development. On the basis of scientific studies, the essence of the concept of "value" and "vital value" is revealed. The optimal classification of vital values of teenagers is determined, features of teenage (middle school) age are analyzed. Also defined acquisition of values at the stage of younger and older teenagers. It is argued that the acquisition of values by pupils affects the choice of goals, interests and behavior, as a result has a significant impact on the interpersonal relationships of teenagers with the environment, promotes the development of a sense of responsibility for the execution of orders.

Key words: values, vital values, teenagers, spirituality, moral principles, activity of a teenager.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Підготовка дітей до активної, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, морального становлення школярів є найважливішою складовою розвитку суспільства. Закладена в Законі України «Про освіту», Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Національній програмі виховання методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості у відповідності з

національними цінностями та в контексті ідеї інтеграції Української держави до європейського простору.

Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру, основою яких є життєві цінності. Класифікацій цінностей існує чимало, проте на сьогодні сформувалися визначені норми поведінки та загальнолюдські цінності, притаманні практично всім народам. Базовими духовно-моральними цінностями визначені – любов, повага до інших, гідність, відповідальність, совість, свобода, толерантність, справедливість, рівноправ'я, ініціативність.

Тому і здавна цінувалися доброта, ширість, вірність, а засуджувалися жадібність, злість та обман.

Розвиток у дітей підліткового віку ціннісних орієнтацій на часі є актуальною, адже зумовлена соціально-економічними перетвореннями, реформуванням системи освіти, з одного боку, і зростання кількості злочинів серед підлітків, які вживають спиртні напої, деформація цінностей у підлітковому середовищі – з іншого.

Посилення тенденцій щодо зміцнення культу сили, грошей, маргіналізації підлітків за місцем проживання, ствердження асоціальних субкультур сприяє набуттю і накопиченню асоціального і протиправного досвіду у дітей, формування у них викривленого образу світу та актуалізує потребу формування у підростаючих поколінь гуманістичної та устійливої до маніпуляцій свідомості, моральних принципів, духовності.

Поряд з популярними та традиційними ЗМІ, такими як телебачення, радіомовлення, друковані видання та Інтернет, відбувається активний розвиток новітніх каналів та засобів поширення медійного контенту (мобільний зв'язок, 3D-кінематограф, соціальні мережі тощо).

Медіавплив стає все більш всеохоплюючим та всепроникним, постаючи сьогодні одним із найпотужніших чинників, що впливають на процес соціалізації особистості, особливо якщо мова іде про підлітків. Суттєвий вплив мас-медіа справляють передусім на становлення світогляду особистості та ціннісних

орієнтацій сучасних підлітків, задаючи певні моделі соціально-типової поведінки і спотворюючи уявлення про моральні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Проблемі формування ціннісних орієнтацій присвячені роботи вченим зарубіжної та вітчизняної науки, які у своїх теоріях спираються на поняття особистості, оскільки ціннісні орієнтації тісно пов'язані з ним, а також з вивченням людської поведінки і спонукань.

У працях Т. Мальковської, З. Равкіна, В. Серікова та ін розглянуті сутність моральних цінностей, і ціннісних орієнтацій, їх місце в структурі особистості. Питання пошуку шляхів розвитку творчої активності особистості перебуває у центрі уваги багатьох сучасних педагогів і психологів (В.Алфімов, І.Бех, Д.Богоявленська, В.Кан-Калик, С.Максименко, А.Маслоу, М.Поташник, В.Рибалка, С. Сисоєва, Т. Сущенко, Н. Тализіна тощо.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні психологи, філософи і соціологи Н. Розов, Б. Шледер та ін також звертаються до проблеми формування та розвитку ціннісних орієнтацій особистості, розглядаючи їх як компонент структури особистості, що характеризує спрямованість і зміст активності індивіда, що визначає загальний підхід людини до світу, до себе, що надає сенс і напрямок особистісним позиціям, поведінці, вчинкам.

Однак не зовсім розглянуто сензитивність підліткового періоду для духовного розвитку особистості, її ціннісних орієнтацій, настановлень та їх особливостей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні ціннісних орієнтацій у дітей підліткового віку та розгляді їхнього значення у розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

На часі активно відбувається процес оновлення змісту освіти й удосконалення систем духовного виховання учнів. Тому головною метою закладу загальної середньої освіти є сформувати в учнів переосмислення високоморальної позиції, національної свідомості, потяг до прекрасного. І в свою чергу, сучасний вчитель повинен збагнути зміну усталених канонів у суспільстві щодо моральних цінностей.

Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, яка змінюється в процесі історичного розвитку. В системі цінностей існує певна ієрархія, яка полягає в тому, що різні цінності мають певний ступінь суспільності, де одні конкретизують зміст і місце інших.

Життєві цінності – це внутрішні зобов'язання людини перед собою, вона не може їх порушити, бо при цьому перестає існувати як особистість.

Важливе значення сформувати ціннісні орієнтації саме у дітей підліткового віку, адже підлітковий (середній шкільний) вік – один із головних етапів становлення особистості, період активного формування її фізичної, інтелектуальної, соціальної та духовної сфери.

Порівняно з молодшим школярем у підлітка помітні певні зрушення – підвищується розумова активність, змінюються погляди на особистісні цінності, починається новий та складніший етап стосунків з дорослими, однолітками. Тим часом підліток уже по-іншому оцінює себе в колективі, свої успіхи в навчанні, праці.

Поведінка стає більш рухливою, бо все більше залежить від умов життя та виховання. Одні підлітки свідомо регулюють свою поведінку, виявляють ініціативу та наполегливість у діях та вчинках, інші ж – навпаки прагнуть довести свою дорослість, але в результаті наслідують гірше у поведінці.

Виділяють два періоди: молодший і старший підлітковий вік. Молодшого підлітка цікавить усе те, що впадає у поле його зору. Дитину менше приваблює внутрішній світ людини, її розум, почуття. Для молодших підлітків головним є справити враження на оточуючих, яке, зазвичай, характеризуються

імпульсивністю, безконтрольністю. Молодший підліток ще не до кінця усвідомлює власні вчинки, не спроможний самостійно аналізувати.

У підлітковому віці здійснюється моральне й соціальне формування особистості. Однак, світогляд, моральні ідеали, система оціночних суджень, моральні принципи школяра ще не набули стійкості, міцності та є доволі вразливими. Свої почуття підлітки виявляють досить бурхливо, нерідко це проявляється в гніві. Тому, не дарма багато вчених, педагогів називають підлітковий вік періодом тяжкої кризи. Це й пояснює упертість, егоїзм, замкненість, заглиблення підлітка в собі [1].

Старший підліток вже критично ставиться до своїх вчинків, більш схильний до самоаналізу, хоча йому ще дуже важко розібратися у самому собі [1].

Одними з найважливіших результатів освітнього процесу відповідно до нових цілей і завдань розвитку освіти є: вміння підлітка об'єктивно оцінювати себе в світі, що розвивається, використовувати навички самоосвіти й саморегуляції, готовність до активної конструктивної взаємодії з людьми та прийняття відповідальних, життєво важливих рішень.

Чітка система ціннісних орієнтацій дозволяє людині прожити життя більш продуктивно. Коли пріоритети встановлені, життєвий вибір відбувається значно простіше. Свідомо ці пріоритети людина вперше обирає в підлітковому віці. У підлітка формується готовність до професійного та життєвого самовизначення. Провідною ж характеристикою свідомості підлітка стає спрямованість у майбутнє.

Варто зазначити, що цінності розглядаються в різних категоріальних системах, адже з точки зору психологічного підходу визначають їх як мотиви, установки, переконання особистості, інші вчені, розглядають цінності як відзеркалення потреб особистості чи суспільства.

Відповідно до мотиваційного підходу поняття або переконання належать до бажаних кінцевих цілей або вчинків, виходять за межі конкретних ситуацій,

керують вибором або оцінкою поведінки і подій, впорядковані відносною важливістю.

Аналізуючи особистісний підхід, можемо зазначити, що цінності це вищі диспозиційні рівні свідомості особистості та ціннісні орієнтації – це вершина ієрархії всіх диспозицій, які підрозділяються на цінності-цілі віддалені і досить близькі та найближчі, а також цінності-засоби, які співвідносяться з нормами поведінки, які індивід розглядає як критерій. Тоді як, з погляду діяльнісного підходу, цінності – предмети, явища та їхні властивості, що потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства як засоби задоволення їхніх потреб та інтересів, а також ідеї та спонукання як норми, мети або ідеалу.

Існує позиція, що наявність стійких ціннісних орієнтацій особистості є показником зрілості особистості. Ціннісні орієнтації включають в себе й ціннісне ставлення як переживання значущості об'єкта й ціннісну установку як усвідомлення своєї оцінки об'єкта й готовності діяти стосовно нього відповідно до наявної системи цінностей [2].

Визначаючи ціннісні пріоритети українського народу, варто відзначити перевагу традиційних цінностей: сім'я, робота, друзі.

Ціннісні пріоритети залежать від належності до певної соціальної групи: вищі верстви населення більшою мірою адаптуються до суспільних змін; середні верстви населення також намагаються пристосовуватися до суспільних перетворень і орієнтуються на ліберально-демократичні та певні традиційні цінності; нижчі верстви найважче адаптуються до соціальних змін, вони налаштовані консервативніше, тому в них переважають матеріальні та традиційні цінності [5].

У педагогічній науці дана проблема є завжди актуальною, тому проводяться численні діагностичні зрізи серед учнів на визначення рівня сформованих моральних цінностей.

Проаналізувавши дослідження, проведене Н. Фельдманом, можемо зазначити, що у дітей до 10 років цінності співпадають з цінностями батьків. У

віці 11-14 років цінності, які є головними у батьків та підлітків не співпадають, і, зрештою, у 16 років співпадання цінностей знову зростає [4].

Вчений Х. Ремшмідт дослідив, що у підлітків починають переважати абстрактні ціннісні поняття та погляди, які домінують у колі однолітків. У цей період цілий ряд суспільних цінностей (допомога, самопожертва) тимчасово втрачають своє значення. Дуже актуальними для підлітків стають такі цінності, як соціальний статус, авторитет, економічна та світоглядна самостійність, гігієна та зовнішній вигляд [4].

Дослідження проведене А. Ліхтарниковим, виявило у підлітків іншу ієрархію ціннісних переваг: волю, незалежність, здоров'я, почуття особистої гідності, впевненість, безпеку родини, дружбу [3].

Схожа картина ієрархії цінностей була отримана й у роботі О. Тихомандрицької, що вивчала цінності школярів. Найбільш важливими цінностями, за поглядами підлітків презентовані (у порядку зменшення їхньої значущості), наступні: вірна дружба, воля, здоров'я, любов, цікаве життя; свідомість існування, успіх (досягнення цілей); інтелект; цілеспрямованість (наполегливість у досягненні мети). Найменш значущими для підлітків є: позитивне ставлення до релігійних вірувань, смиренність (скромність, шанобливість), духовність [6].

Якщо проаналізувати загальну картину проведеного науковцями дослідження, можна зазначити, що у сучасних підлітків, незважаючи на сучасну ситуацію в країні, особливо значущими виявляються ціннісні орієнтації, які відображають їх прагнення до спілкування з друзями, близькими людьми, бажання мати гарні стосунки з батьками, з педагогічними працівниками, в будь-якому випадку прийти на допомогу, мати родину та дітей.

На часі є актуальною проблема формування моральних цінностей у дітей підліткового віку. Тому ми повинні розуміти, що основними завданнями соціально-педагогічної підтримки визначаються допомога учням у розвитку ціннісно орієнтованої активності, подоланні труднощів комунікативної взаємодії,

профілактика ризикованої поведінки, соціальний захист у складних життєвих ситуаціях.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку

Сучасні проблеми викликають нові труднощі у вихованні учнів. Великий вплив на загострення виховної ситуації здійснює діяльність школи, яка втілює суттєві перетворення в освіті, але поки що не змогла позбавитися одноманітності виховної діяльності, ставлення до учнів як об'єкту виховання.

На даний час спостерігається стандартизація виховної діяльності, відсутність злагодженої системи виховання, монологічний підхід у спілкуванні вчителя з учнями, пріоритетним є безпосередній вплив на учня, а не саморозвиток особистості школяра.

Така ситуація є критичною, оскільки держава поставила перед педагогами завдання виховати особистість, якій притаманні загальнолюдські цінності, життєва активність. Тому основою виховання мають виступати особистість дитини, визнання її найвищою цінністю, орієнтація педагога на гуманні, демократичні принципи спільної з дитиною життєдіяльності, отже, генерація стратегії суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Моральний розвиток підлітків пов'язаний з розвитком і формуванням їхніх моральних цінностей, які мають суттєвий вплив на вибір цілей, інтересів і поведінки, в результаті має суттєвий вплив на міжособистісні взаємини підлітків з оточенням, сприяє розвитку почуття відповідальності за виконання доручень.

Перспективу подальших розвідок у даній темі вбачаємо у дослідженні розвитку морально-духовних цінностей за гендерною особливістю та в навчальних закладах різних типів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гурлеєва Т. Підліток : становлення відповідальності / Т. Гурлеєва. – К. : Шкільний світ, 2010. – 126 с.
2. Коханова О. Цінності та ціннісні орієнтації, їх роль у розвитку особистості / О. Коханова // Науковий вісник Херсонського державного університету – Випуск 3. – 2015. – С. 108-112.

3. Лихтарников А. Как разорвать замкнутый круг : принципы и методы соц.-психол. реабилитации подростков с асоц. поведением : программа подгот. к освобождению из воспитат. колонии / А. Лихтарников, Е. Чеснокова. – СПб. : Доверие : PRI, 2004 (ООО Элексис Принт). – 273 с.

4. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Пер. с нем. Г. Лакдиной; Под ред. Т. Гудковой. – М. : Мир, 1994. – 320 с.

5. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України : Соціологічне дослідження Інституту соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/51006/socycolog.htm> (дата цитування – 02.05.19)

6. Тихомандрицкая О. Ценности современного подростка / О. Тихомандрицкая // Школьный психолог.– 1999.– №13. – С.10.